

בדין איברי אדם לאחר מותו – ראה ערך נתוח המת.

עניינים שונים הנוגעים לאיברי בעלי חיים – ראה בערכים המיוחדים לאיברים שונים.

ב. סוגי איברים בהלכה

טומאת אוהל – איברי האדם, בין מן החי ובין מן המת, לעניין שמטמאים במגע במשא ובאוהל בכל שהוא, הם דווקא איברים שיש להם בשר, גידים ועצמות, ומתחברים ביניהם על ידי מפרק; אבל איברים שאין להם עצם, אינם מטמאים בתורת איבר אלא כשאר בשר.³

חכמים מנו במשנה הדנה בטומאת אוהל רמ"ח איברים שיש להם גם עצמות⁴, ואלו הם רמ"ח האיברים שדברו בהם חז"ל בכל מקום, אף על פי שיש עוד איברים בגוף על פי הגדרות אחרות, כגון לב, ריאות, כליות וכד', שלא נמנו ברמ"ח האיברים הנ"ל, מכיוון שאין הם מכילים עצם. אמנם בהגדרת האיברים הללו ובמניינם כבר התקשו חוקרים רבים, שכן מחד גיסא יש שימוש במספר "רמ"ח איברים" במצבים שבהם צריכים להיכלל גם איברים שאין בהם עצמות, וכאמור אין הם נכללים בהגדרה זו⁵, ומאידך גיסא מקובל בדרך

פעם אחת⁴⁷; יש מי שכתב, שהמדקדקים מתיירים הכפתור של החלוק, ומניחים אותו כך זמן מה, כדי שייראה כקורע⁴⁸; ויש מי שכתב, שצריכים לקרוע כדין⁴⁹.

רופא שקרע על קרובו את חלוק העליון, מסתבר שלא יצא ידי חובת הקריעה⁵⁰.

אָבְרִים וְרִקְמוֹת

א. הגדרת המושג

איבר במשמעותו המקראית הוא הנוצות הגדולות של כנף העוף¹, ואברה היא כנף העוף כולה². בתקופת חז"ל הורחב המושג, ומאז הוא כולל כל חלק מהגוף הממלא בו תפקיד מסויים. ההגדרה המדוייקת של המושג המורחב הזה שונה בהתאם לדין הנידון.

בערך זה נידונים ההגדרות של איברים, ופרטי הדינים הנוגעים לאיברי אדם בחייו.

איברים בודדים נידונו בהלכה במספר עניינים הנוגעים לנושאים רפואיים: בהיותם מחוברים לגוף ועלולים להינזק, או בהיותם מנותקים מהגוף לעניין קבורתם, השתלתם באחר, או חיבורם לכהן.

[1] ישעיה מ לא; יחזקאל יז ג; תהלים נה ז. [2] דברים לב יא; תהלים צא ד; איוב לט יג. [3] חולין קכח ב; רמב"ם טומאת מת ב ג; ר"ש אהלות א ז; תפא"י כלים א ה אות מה. וראה במנ"ח מ' רסג אות ח. [4] משנה אהלות א ח. הפייטן אלעזר ב"ר קליר ייסד את הפיוט "ואתה און" בקדושה של מוסף דר"ה על סמך משנה זו. [5] ראה ע' ברכות ותפלות הע' 73. וכבר העיר

בשו"ת כרם חמד חיו"ד סי' נ; ס' נהר מצרים דקל"ז ע"א. [47] שו"ת ציץ אליעזר חיו"ד סי' פד אות ו. [48] עשה לך רב ח"ה סי' פג, בתשובות הקצרות. [49] בשו"ת אגרות משה חח"מ ח"ב סי' עג אות י. [50] הגרש"ז אויערבאך, הובאו דבריו בנשמת אברהם חיו"ד סי' שמ אות ב; ועי' בשו"ת ציץ אליעזר חיו"ד, שם.

כלל באופן מדעי שבגוף האדם יש רק כלל באופן מדעי שבגוף האדם יש רק 205-206 עצמות⁶. לפיכך, נלאו החוקרים למצוא מצבים אנטומיים שונים, או לתת פרשנויות שונות לשיטת מניין האיברים שבמשנה, כדי להתאים את המציאות המדעית עם המניין של חז"ל⁷.

מספר איברים זה שמנו חז"ל הוא ברוב בני אדם, אך יש אנישם שיש להם איברים יתירים, כגון אצבע ששית, או עצמות נוספות כגון עצם זרוע כפולה וכיו"ב⁸.

קרבן עולה – איברים ביחס לחלקי קרבן העולה שמקריבים על המזבח¹¹ הוגדרו במובן שונה. כאן מדובר בעשרה איברים שהם נתחים גדולים¹², וחלקיהם נפרטו במשנה¹³.

איבר מן החי כולל שלשה מינים: שיש לו בשר, גידים ועצמות; שאין בו אלא בשר בלבד; שאין בו אלא עצם וגידים בלבד. שני המינים הראשונים, אם פרשו מבעל החי בעודו חי, יש בו איסור אכילה לדברי הכל; ביחס למין השלישי –

איבר שהנשמה תלויה בו – היינו איבר שחיות האדם או הבהמה תלויה בו. נחלקו אמוראים בהגדרתו, ושלש דעות בעניין: איבר שאם יינטל, תיעשה הבהמה טריפה; איבר שאם יינטל, תיעשה הבהמה נבלה; איבר שאם יינטל, תמות הבהמה מיד⁹.

איבר שהנשמה תלויה בו – היינו איבר שחיות האדם או הבהמה תלויה בו. נחלקו אמוראים בהגדרתו, ושלש דעות בעניין: איבר שאם יינטל, תיעשה הבהמה טריפה; איבר שאם יינטל, תיעשה הבהמה נבלה; איבר שאם יינטל, תמות הבהמה מיד⁹.

ראשי איברים – היינו חלקים

ירושלים, תשט"ו, עמ' 10 ואילך; ר. קיפרוסר, בד"ד, 8, תשנ"ט, עמ' 29 ואילך; מ. בר-אילן, קתדרה 31-78:91, תשנ"ט. [8] ראה בכורות מה א, ורגמ"ה שם; רמב"ם טומאת מת ב ח. [9] תמורה יא ב. ועי' ברש"י, תוס' ורגמ"ה, שם. דעת הרמב"ם לא ברורה – ראה נזירות א טז; ערכין ה יח; מעשה הקרבנות טו ב. ועי' בלח"מ במעשה הקרבנות, שם; שער המלך, בערכין, שם; וברש"י תמורה, שם. [10] משנה נגעים ו ז; קידושין כה א; רמב"ם טומאת צרעת ג ח. וראה קידושין שם, רמב"ם עבדים ה ו, טוש"ע יו"ד רסו כט – בדין אצבע יתרה, שאם היא נספרת על גב היד וחתכה רבו, העבד יוצא לחירות. וראה לקוטי הלכות בכורות מה א; חזו"א בכורות סי' כו סקי"ב. [11] משנה ברכות א א. [12] תו"כ ויקרא א ו. [13] תמיד לא א. וראה רמב"ם, מעשה הקרבנות פ"ו.

רבי יהודה הלוי, בס' הכוזרי, מאמר רביעי, כה: "אולם הספק המתעורר כאן הוא במניין האיברים לא הזכיר הלב, שהוא ראש האיברים, וכן לא הזכירו קרום הסרעפת וקרום הריאה וכיו"ב, ולא תירץ. וראה בנדרים לב ב – ולבסוף המליכו על רמ"ח איברים אלו הן: שתי עינים, ושתי אזניים, וראש הגויה. E.A. April, *Anatomy*, [6] New York, 1983, p. 13. באריכות במקורות הבאים: שד"ל, כרם חמד, מחברת שביעית, פראג, תר"ג, עמ' 42 ואילך; י.ל. קצנלסון, התלמוד וחכמת הרפואה, תרפ"ח, עמ' Preuss J, *Biblical and Talmudic*; 303-234 *Medicine*, trans. by F. Rosner, pp. Rabbi I. Herzog, *Judaism – Law*; 60-67 *and Ethics*, London, 1974, pp. 158ff. ד. מרגלית, סיני, מ, תשי"ז, עמ' צו ואילך; א. גולדברג, מסכת אהלות, מהדורה מדעית,

נחלקו האחרונים¹⁴.

סכנת איבר בודד – כשיש סכנה רפואית לאיבוד מוחלט של איבר בודד, או אפילו כשהסכנה היא שהאיבר ישאר חלש כל ימיו, ולא יהיה ראוי למלאכתו כדרך העולם¹⁸, ודווקא במצב שלא צפויה סכנה לכל הגוף בגלל סכנת האיבר¹⁹ – דנו הפוסקים אם מותר לחלל עליו את השבת. בתלמוד נידון במפורש רק דין סכנה לעין, ונפסק להלכה שמחללים עליה את השבת²⁰. ביחס לשאר האיברים נחלקו הראשונים אם מותר לחלל עליהם את השבת באיסורים מן התורה. יש מהם שנראה בדעתם, שמותר לחלל את השבת גם כשקיימת סכנת איבר בלבד²¹. אך להלכה נפסק, שאין מחללים את השבת באיסור

סתם איבר בחז"ל מתייחס לאיבר המין הזכרי¹⁵, ולכן נקראת השפה העברית בשם לשון הקודש, כי לא הונח בה מושג מפורש לאיברי המין ולפעולות מיניות¹⁶.

ג. סכנת איבר

שבת

סכנת נפשות – כשסכנת האיבר כרוכה בסכנת נפשות כללית, מותר לחלל עליו שבת ויום-טוב גם באיסורים מן התורה¹⁷.

וראה – א. שטינברג, אסיא, ד, תשמ"ג, עמ' 199-200, והערה 77 שם. [17] ע"ז כח ב; ביצה כב א; רמב"ם שבת ב ד; טושו"ע או"ח שכח ט, ובמ"ב שם סק"ב. וראה עוד בע' שבת הע' 269 ואילך. [18] קצוה"ש סי' קלח, בבדה"ש סוס"ק יח. [19] ערוה"ש או"ח שכח יח. [20] ביצה כב א; ע"ז כח ב-כט א; רמב"ם שבת ב ד; טושו"ע או"ח שכח ט. וראה ע' עין הע' 221 ואילך, וע' ע"ז הע' 155 ואילך. [21] ר"ת תוס' סוכה כו א ד"ה ואפילו; תוס' הרא"ש שם; מרדכי שבת, סופי"ז; הגהות מיימוניות שביתת העשור פ"ב אות י; ס' אגודה סוכה דף קמח ע"ג; מאירי ע"ז כח א. ועי' באור זרוע, הל' יוה"כ סי' רפ, שהראב"י חלק על ר"ת, וגם שיטת שו"ת הרדב"ז ח"ג סי' תרכו, שאין מחללין משום סכנת איבר אחד, וכן חולק הרש"ל (שו"ת רש"ל סי' ג) על דעת הר"ת, וסובר שסכנת איבר איננה מספקת לחילול שבת. ועי' ברש"ש סוכה, שם, מה שהקשה והשאיר בצ"ע שיטת הר"ת; אמנם הב"ח, בטור או"ח סי' שכח, כתב לפרש את שיטת הר"ת, דהוא דווקא אם יש לחשוש שסכנת האיבר תביא לחשש סכנת נפשות, אבל היכא דליכא אלא חששא דאיבר אחד בלחוד, וידוע שאין באיבוד איבר זה שום סכנת נפשות, מודה ר"ת

[14] ראה ביחס לדינים אלו באנציקלופדיה תלמודית, כרך א, ע' אבר מן החי. [15] סוכה נב ב. באנגלית רפואית הוא מכונה penis, שבמקורו הלטיני פירושו זנב. לאיבר המין הזכרי מספר כינויים במקורות חז"ל (לפי סדר א"ב): אמה (מו"ק יז א), אצבע (פסחים ק"ב ב), בשר (ראה רד"ק וספורנו בראשית יז יג, וא"ע יחזקאל טז כו), גויה (משנה נגעים ו ז). וראה בערוך ע' גויה, ובתפא"י על המשנה שם, בטעם שם זה), גיד (משנה יבמות, ע א), וטיב (שבועות יח א, על פי הערוך, ע' וטיב), זכרות (שבת נג ב; ע"ז מד א), מכחול (ב"מ צא א; סנהדרין סח א; מכות ז א), סיומא דגופא (פרק פתיחת אליהו, הקדמה לתיקוני הזוהר). פרמשתקי (מו"ק יח א), שמש (נידה יב א, וברש"י ד"ה לשמש), שפכה (רמב"ם מו"נ ג ט). וראה גם ביצה לא ב, ר"ה כז ב. וראה עוד בע' מילה הע' 142 ואילך. וראה בנידון במאמרו של מ. ברזילי, הרפואה קלד: 991, 1998, והנ"ל, הרפואה קלו: 336, 1999. ואף בלשון העברית המודרנית ז'כה' איבר זה לכינויים נסתרים רבים: איבר הולדה זכרי, איבר הזכרות, איבר המין הזכרי, איבר המישוגל, איבר המישוש, איבר הרבייה, פין, מבושים, ועוד – ראה מ. ברזילי, הרפואה, שם. [16] רמב"ם מו"נ ג ח.

סכנת איבר בעניינים אחרים

ייהרג ואל יעבור – כל עברות שבתורה, חוץ מעבודה זרה, גילוי עריות ושפיכות דמים, אם אומרים לו שיעבור עליהם או ייהרג, יעבור ואל ייהרג. ואם יכול להציל עצמו בכל אשר לו, צריך לתת הכל, ולא יעבור על לא תעשה³¹. ואם יש סכנת איבר – יש מי שנסתפק אם דומה לממון, ואסור לעבור על איסור תורה להצלתו; או דומה לנפש, ויעבור על האיסור כדי להציל האיבר, ונראה להקל³².

יש שכתבו, שהיתר זה הוא בכל איסורי תורה, פרט לאיסורי שבת³³; ויש מי שכתב, שהיתר זה הוא רק כשאונסים אותו לעבור עבירה, ויכול להינצל בהצלת האיבר, אבל בסתם – אסור לעבור על איסור תורה כלשהו כדי להציל איבר מסכנה³⁴.

מן התורה בסכנת איבר, אלא דווקא בפקוח-נפש ממש²², ודין סכנת איבר, כשברור שלא תתפתח מזה כל סכנת חיים²³, כדין חולה שאין בו סכנה.

יש הסבורים, שמלאכות מן התורה במקרה של סכנת איבר אסורות אפילו בשינוי²⁴; יש הסבורים שבשינוי מותר²⁵; ויש מי שכתב, שמותר לחלל שבת במלאכה שאין צריך לגופה עבור סכנת איבר²⁶. ואם מותר לחלל שבת באיסור דרבנן חלוקים הפוסקים – יש מי שכתב, שבסכנת איבר אחד לא הותר אפילו שבות על ידי ישראל, ורק שבות של אמירה לגוי הותרה²⁷; ויש שכתבו, שאפילו יש בו סכנת איבר אין עושים לו דבר שהוא נסמך למלאכה מן התורה²⁸. ולהלכה נפסק, שמותר גם לישראל לחלל עליו בכל איסורי דרבנן²⁹. ודעת רוב הפוסקים, שבסכנת איבר מותרים איסורי דרבנן בלי שינוי כלל³⁰.

פליג הע' יז. [27] כס"מ שבת ב י, ובי"א או"ח סי' שכח. [28] שו"ע שם, דעה אחרונה. [29] שו"ע שם; מג"א סי' שכח סק"ב, על פי מ"מ בהל' שבת ב י, וכן משמע מדברי המ"מ עצמו בהל' שבת ו ט. וראה עוד בבית מאיר ומרכבת המשנה, שם. [30] מ"ב סי' שכח סק"ז; שו"ת קובץ תשובות ח"ב סי' כז אות א. [31] שו"ע יו"ד קנז א, וברמ"א שם. [32] ש"ך, שם, סק"ג (וראה בהסבר שיטת הש"ך בס' שבט מיהודה שער א פ"י). ועי' בריב"ש סי' שכו, ובשו"ע או"ח שכח יז. [33] פמ"ג או"ח סי' שכח במשב"ז סק"ז; אגלי טל בהקדמה; שו"ת חלקת יואב קונט' קבא דקושייתא, קושיא קג. וראה עוד בשו"ת יביע אומר ח"ג חיו"ד סי' כג אות ל. [34] שו"ת שרידי אש ח"א עמ' שג; שו"ת אגרות משה חיו"ד ח"ב סי' קעד ענף ד.

שאינ מחללין שבת ע"י ישראל. וראה עוד בשו"ת מלמד להועיל, ח"ב סי' לב; חזו"א, נשים סי' כז אות ג; שבט מיהודה, עמ' 23 ואילך; שו"ת יביע אומר ח"ג חיו"ד סי' כג סק"ט; שו"ת ציץ אליעזר ח"ח סי' טו פ"י אות' ט-יד; שו"ת שבט הלוי ח"ז סי' כה. וראה עוד בע' שבת, הע' 269 ואילך. [22] שו"ע או"ח שכח יז. [23] מ"ב סי' שכח סקמ"ט. וראה מאמרו של הרב מ. הרשקר, הלכה ורפואה, ג, תשמ"ג, עמ' מ, שנסתפק במי שנקטעה אצבעו בשבת, אם מותר לחלל שבת באיסורי דאורייתא כדי לחברה מחדש, ולפי הני"ל מסתבר שאסור. [24] מ"ב סי' תצו בשעה"צ סק"ט. [25] שו"ע הרב או"ח שכח יט; אגלי טל מלאכת טוחן סי"ח; קצוה"ש סי' קלד ס"ד, ובבדה"ש סק"ז. [26] הגרש"ז אויערבאך, הובאו דבריו בשמירת שבת כהלכתה,

יחטא יקטעו את ידו, מותר לעבור על איסור לאו להצלת האיבר, אבל אם בא להתרפא מרצונו, אסור לעבור על לאו מן התורה כדי להציל איבר מגופו⁴¹.

הפלת עובר, כשהמשך ההריון עלול לסכן איבר של האם – יש מי שכתב, שלדעת הסוברים שאיסור הפלה הוא מן התורה, אין להתיר משום סכנת איבר בלבד, ולדעת הסוברים שהאיסור הוא מדרבנן, מותרת ההפלה בחשש לסכנת איבר⁴².

ד. איבר שנחתך מן החי

קבורה – יש הסוברים, שמעיקר דין קבורה יש חיוב לקבור איבר מן החי, וחייב לקבור גם בשר מן החי⁴³. ברם, רוב האחרונים סבורים, שמעיקר הדין אין חיוב קבורה בשום איבר שנחתך מן החי⁴⁴. אכן,

הצלת אחר – אם יכול להציל חי חבירו על ידי סיכון איבר שלו, כגון שאומרים לו או יקצצו את אזנו, או יהרגו את חברו – יש אומרים, שחייב להקריב את האיבר למען חי חברו³⁵; ויש אומרים, שאינו חייב, אלא שמידת חסידות היא למי שעושה כן³⁶.

מאכלות אסורים – לא יאכל וישתה מאכלות אסורים אם אין בו סכנה³⁷, ואפילו איסורי דרבנן³⁸. אך היינו דווקא באין בו סכנת איבר, אבל אם יש סכנת איבר, מותר לאכול ולשתות אפילו מאכלות אסורים מדרבנן, אם יש צורך בכך³⁹.

באיסורי לא-תעשה – יש מי שכתב, שחולה בסכנת איבר מותר להתרפא גם באיסורי לאו מן התורה⁴⁰; ויש מי שכתב, שדווקא אם אונסים אותו לחטוא, ואם לא

אך ראה בנשמת אברהם חח"מ סי' תכה, סק"א 8, שהגרש"ז אויערבאך הסתפק בדין זה. וראה עוד בע' הפלה הע' 254 ואילך. [43] יד המלך על הרמב"ם, אבל ב יד, וראיתו ממדרש ב"ר, ס ג, במה שנענש יפתח בנשילת איברים מחיים, והיו קוברים אותם (וראה עוד בעניין יפתח ואיבריו בסוף ויקרא רבה); מנ"ח מ' תקלו; שו"ת דובב מישרים ח"א סי' נח; שו"ת אגרות משה חיו"ד ח"א סי' רלא-רלב, וראיתו מנזיר מג ב, שלא ייטמא כהן באיבר מן החי של אביו, ובפי' הרא"ש שם, ומכתובות כ ב, שמוכי שחין מקברים איבריהם. ועי' בחזו"א חיו"ד הל' אבלות סי' רח אות ו, שנשאר בצ"ע. וראה במעבר יבק, שפת רננות, פכ"ה, שיש להזיזה לקבור כל איבריו עמו, ובפרט אותם איברים שאינם מתחלפים. וע"ע בשו"ת אגרות משה חיו"ד ח"ג סי' קמא; הרב ד. כהן, קול תורה, אדר-אייר, סיון-אלול, תשל"ל. וראה בשו"ת שבט הלוי ח"ח סי' רנט אות ה, מה שהקשה על דעת האגרו"מ. [44] רש"ש גיטין

[35] פסקי רקנטי סי' תע; אור שמח רוצח ז ח; תוס' יו"ד כ יומא פב ב, ד"ה ואם אומרים. [36] שו"ת רדב"ז ח"ג סי' אלף נב. וע"ע בדרכי תשובה קנו סק"ח; וראה בנועם, יז, תשל"ד, עמ' קס, ובלב אברהם, ח"ב פי"ח והע' 8. וראה בע' השתלת אברים הע' 193 ואילך, ובע' סכון עצמי, הע' 84 ואילך. [37] רמ"א יו"ד קנה ג. [38] ביאור הגר"א יו"ד, שם, סק"ח. [39] פת"ש יו"ד סי' קנה סק"ח, ומשמע דווקא איסורי דרבנן, דהכי מייירי הרמ"א שם. וראה ע' כשרות הע' 34. [40] פרמ"ג או"ח סי' שכח מש"ז סק"ז. וראה בס' שבת שבתון ס"ק ק"ח. [41] שו"ת אגרות משה חיו"ד ח"ב סי' קעד ענף ד. [42] שו"ת יביע אומר ח"ד חאה"ע סי' א. אך ראה בשו"ת תורת חסד סי' מב אות לב, שהתיר הפלה בסכנת איבר, גם לסוברים שאיסור הפלה מן התורה. וראה בשו"ת צור יעקב סי' קמא; שו"ת משפטי עזיאל ח"ג חח"מ סי' מו-מו – שדנו בעין סכנת ראייה ושמיעה ופסקו להיתר.

נהגו לקבור איבר שנחתך מן החי, כדי להציל את הכהנים מן הטומאה⁴⁵. יש מי שהבדיל בין איברים שיש בהם בשר גידים ועצמות שחייבים בקבורה, כי יש בהם טומאת איבר מן החי; לבין איברים שאין בהם עצמות, או שחסר מעט מהעצם, שאין צריך לקוברם⁴⁶. וכל עוד איננו קובר את האיבר, צריך לשים אותו בחדר מיוחד שלא יכנסו לשם הכהנים, כי איבר מן החי מטמא⁴⁷.

ומכל מקום נהגו לקבור את האיברים שנכרתו בחיים יחד עם הגוף המת, ויש בזה נחת רוח לנפטר לקבור עמו כל חלקי גופו⁴⁸. ואם שכחו לקבור איבר שכרתו מחיים — יש מי שכתב, שאף מותר לפתוח הקבר עד מקום הלבנים שלמעלה מגוף הנפטר, ולהניח שם האיבר שנכרת, עם בקשת המחילה מהנפטר בעת פתיחת הקבר⁴⁹.

ומכל מקום נהגו לקבור את האיברים שנכרתו בחיים יחד עם הגוף המת, ויש בזה נחת רוח לנפטר לקבור עמו כל חלקי גופו⁴⁸. ואם שכחו לקבור איבר שכרתו מחיים — יש מי שכתב, שאף מותר לפתוח הקבר עד מקום הלבנים שלמעלה מגוף הנפטר, ולהניח שם האיבר שנכרת, עם בקשת המחילה מהנפטר בעת פתיחת הקבר⁴⁹.

בדין איברים מן המת — ראה ערך נתוח המת.

הנאה — אין איסור הנאה באיבר מן החי⁵⁵, ולכן מותר לרופאים להתלמד עליו ולעשות בו ניסיונות, ובלבד שלא ישליכוהו אחר כך בכיזיון, אלא יצניעו או יקברו מה שנשאר, או יאבדו מן העולם על ידי שריפה⁵⁶.

וראה שם באריכות בעניין קבורת שיניים. [47] שו"ת שבות יעקב, שם. [48] ראה שו"ת עמק שאלה חיו"ד סי' צו; מעבר יבוק שפתי רננות סי' כה. [49] שו"ת יביע אומר ח"ט חיו"ד סי' לה. [50] שו"ת כללים מע' ק כלל לו, מס' נחמד למראה, על פי המבואר בירושלמי שבת, סו"פ יח, שהיא עירבון לארץ שגם האדם ישוב לעפר שממנו לוקח, ולכן לא יפה עושות נשים שזורקות אותה לבית הכסא. ועי' במ"ב סי' של סקב"ה; שו"ת משברי ים לאמור"ר סי' יז. [51] שו"ת אגרות משה חיו"ד ח"ג סי' קמא. [52] נידה כו א; רמב"ם טומאת מת כה י. [53] שו"ת מנחת יצחק ח"ז סי' קב. וכן הסכים לאסור הגרש"ז אויערבאך, שם. וכן משמע משו"ת קובץ תשובות סי' קכה. [54] גשר החיים ח"א פט"ז ג-ג. דין אכילת שיליה של בהמה — ראה ע' עֶבֶר, הע' 331. [55] שו"ת מהר"ל דיסקין בקו"א אות קפח; גשר החיים, שם. [56] שו"ת אגרות משה חיו"ד ח"א סי' רלב; שו"ת ציץ

כא ב; שו"ת שבות יעקב ח"ב סי' קא-קב; שו"ת נובי"ת חיו"ד סי' רט; עיקרי הדי"ט חיו"ד סי' לה, בדיני קבורה וטומאת כהן, ס"ז; שו"ת חלקת יעקב ח"ב סי' קנד; שו"ת מהרש"ם ח"ג סי' מב; שו"ת מהר"ל דיסקין בקו"א אות קפח; שו"ת מלמד להועיל חיו"ד סי' קיח; שו"ת זקן אהרן סי' עח; כל בו על אבלות עמ' 184; גשר החיים ח"א פט"ז סי' ב סע' ב; שו"ת יביע אומר ח"ג חיו"ד סי' כב אות ב; שו"ת ציץ אליעזר ח"י סי' כה פ"ח; אוצר המכתבים (משאש) סי' שסז (עד); שו"ת תשובות והנהגות ח"א סי' תתעז. [45] עפ"י כתובות כ ב, ובפירש"י שם, וכן כתבו כל האחרונים בהע' דלעיל. ועי' משנה אהלות טז ב; תוספתא שם, פט"ז; רמב"ם טומאת מת ח ג. וראה עוד בפחד יצחק, ע' קבורה בקרקע; ובהגהות דעת קדושים יו"ד ססט. [46] יוסף אומץ להחיד"א סי' ל; שו"ת אגרות משה חיו"ד ח"ג סי' קמא; שו"ת באר משה ח"ב סי' קיג אות ג. וראה בשו"ת שבות יעקב ח"ב סי' קא; שו"ת וישב משה ח"ב סי' עד.

טומאת כהן – הכהן מוזהר שלא להיטמא לאיבר מן החי, שאין בו כדי לעלות ארוכה אם היה מחובר⁵⁷, ואינו מיטמא לאיבר מן החי של אביו⁵⁸, ומוזהר מלהיטמא אף לאיבר מן החי של עצמו⁵⁹. ודווקא אם האיבר שלם מוזהר עליו, אבל אם אין האיבר שלם לא חל שם טומאה עליו⁶⁰. הגדרת איבר שלם הוא כשהוא כברייתו – בשר, גידים ועצמות⁶¹.

כהן, שנקטעה אצבעו בתאונה, מותר לחברה לגופו על ידי ניתוח. וכן כהן שזקוק לאיבר, לבשר, או לעצם ממת, מותר לחבר לו חלקים אלו⁶², והיינו אף על פי שעובר על לאו שלא להיטמא, הדבר מותר משום סכנת איבר, או מכיוון שהרופאים חותכים ועושים נקב באיבר של הכהן, ושם מדביקים את בשר המת ותופרים אחר כך את החתך, יש לו דין של טומאה בלועה, וגם אם נשאר מקצת מבשר המת גלוי, הרי הוא בטל לגוף ונטהר. ולשיטה זו, יש מי שכתב, שלא להזיז את האיבר המנותח של הכהן עד שיגמרו לתפור כל התפירות⁶³; יש מי שפקפקו בהיתר זה, אלא אם הוא נחוץ מאד לחולה⁶⁴; ויש מי שכתב, שעדיף שיבצע את הניתוח רופא גוי, ויעשו הניתוח בהרדמה מלאה של הכהן-החולה, שלא יהא מסייע כלל⁶⁵.

כהן הזקוק לניתוח איבר, מיד כשנחתך ממנו האיבר, ימהרו להוציא האיבר מן הבית שבו שוכב הכהן⁶⁶.

כהן רופא, במקום שאין רופא טוב כמוהו, מותר לו לנתח ולחתוך איברים, אך מיד כשחתך האיבר יצא מן הבית⁶⁷.

מי שהשתל בקרבו איבר מן המת, אין הוא מטמא באהל לאחר ההשתלה, וכהן רשאי לשהות במחיצתו, כי האיבר המת בטל לגוף החי לאחר השתלתו⁶⁸.

רקמה ניתוחית – חולים רבים עוברים ניתוחים או פרוצדורות רפואיות פולשניות אחרות להסרת רקמות חולות, מעוותות, או ממאירות. ניתוחים אלו מבוצעים בהסכמה מדעת של המטופל לטיפול רפואי, לרבות פעולות כגון: עצם הניתוח, סילוק הרקמות הנגועות, ושימור דגימות קטנות לצורכי איבחון. במהלך ניתוח כורתיים את הרקמה החולנית עם שוליים בריאים, ושולחים את הרקמה לאבחנה פתולוגית. לצורך האבחון הנחוץ לחולה יש צורך בכמות קטנה של הרקמה. האבחון נעשה על דגימות של רקמות טריות, או על דגימות של רקמות המקובעות בבלוקים של פרפין, או על דגימות המקובעות על זכוכיות-נושא, אשר לעתים עוברות צביעות מיוחדות לאיתור

אליעזר ח"י סי' כה פ"ח, ושם חט"ו סי' יג אות ג. [57] שו"ע יו"ד שסט א. [58] רמב"ם אבל ב יד. [59] שו"ת נובי"ת חיו"ד סי' רט. [60] ספר הר אבל ריש ענף יח. [61] רמב"ם טומאת מת ב ג. וראה גם בגשר החיים ח"א פ"ו אות א סק"ג. [62] שו"ת אגרות משה חיו"ד ח"א סי' רל; שו"ת ציץ אליעזר ח"ג סי' צ, ושם

חיו"ד סי' עח; שו"ת יחל ישראל ח"ב סי' פא. [63] שו"ת אגרות משה, שם. [64] ראה הרב א. בקשי-דורון, תורה שבעל-פה, לג, תשנ"ב, עמ' מב ואילך. [65] שו"ת תשובות והנהגות ח"ד סי' רסב. [66] גשר החיים ח"א פ"ו אות א סק"ד. [67] גשר החיים, שם. [68] הגרי"י קנייבסקי, כתבי קהילת יעקב החדשים, מס'

מחלות מיוחדות ומוגדרות. חומר זה חייב להישמר למקרה שיהא צורך באבחון חוזר אם יתגלו עובדות חדשות, או להשוואה אם בעתיד יחזור התהליך הפתולוגי וכיוצ"ב.

זה נכון דווקא ביחס לאיבר שעל פי ההלכה מטמא, היינו איברים שיש בהם בשר, גידים ועצמות. לפיכך, אין כלל זה חל על דגימה קטנה של רקמה מן החי, ובוודאי אם שיעורה פחות מכזית.

"עודפי רקמות כירורגיות" הן החלק הארי של הרקמות הנלקחות במהלך ניתוח מוסכם ומאושר, שיש צורך לכורתן בגלל ההוריה הרפואית, ואשר אינן נחוצות לצורכי אבחון וטיפול בחולה. עודפי רקמות כאלו נקברים בהתאם לתקנות משרד הבריאות.

על פי ההלכה אין איסור הנאה באיבר מן החי, ולפיכך מותר לבצע מחקרים על איברים מן החי לתועלת בני אדם, ובלבד שלא ינהגו בהם בבזיון, אלא יצניעו, יקברו או ישרפו את הנותר מהרקמה לאחר ביצוע המחקר.

חלק מיזערי מרקמה עודפת זו יכול לשמש לצורכי מחקר, הן ביחס לחולה עצמו, כגון גילוי שינויים גנטיים עם השלכות ישירות לחולה או לבני משפחתו, והן למחקר בסיסי, אפידמיולוגי וכיו"ב לטובת הכלל; או לצורכי הוראה; או לצרכי בקרת איכות.

באופן כללי ניתן לומר כי ההלכה מתייחסת בחיוב לשיפור העולם ושכלולו באמצעים מדעיים וטכנולוגיים, ובלבד שאין איסור מהותי באמצעים אלו, וצפויה תועלת משמעותית לבני האדם.

כאשר נשמרת האנונימיות של המנותח מחד גיסא, ויכולה להיות תועלת ממשית לאנשים אחרים מאידך גיסא, הרי זה בבחינת 'זה נהנה וזה לא חסר'⁷⁰.

מבחינת ההלכה אין מניעה לשמר דגימות קטנות מרקמות שנכרתו מגופו של חולה לצורכי מחקר, הוראה, או בקרת איכות, גם ללא הסכמתו המפורשת של החולה, ובתנאי שמדובר בדגימה שהיא פחותה מכזית, וההאנונימיות של החולה נשמרת בקפדנות⁶⁹. הסיבות לכך הן:

ה. איברים מלאכותיים

שבת – אין הקטע יוצא בשבת בקב שלו, דהיינו ברגל מלאכותית [פרותזה], בתנאי שאינו נזקק להלך בו, שעל כל פנים צריך הוא למקלו, אלא כוונתו כדי שלא יראה חסר רגל אלא נכה רגל, והטעם כיון שאינו לצורך הילוכו – אסור⁷¹. אכן, בזמננו כתבו הפוסקים שמחוסר איבר כלשהו מותר לצאת באיבר

לדעת רוב הפוסקים אין חיוב קבורה מעיקר הדין בשום איבר שנחתך מן החי. אכן, נהגו לקבור איבר שנחתך מן החי, כדי להציל את הכהנים מן הטומאה. דבר

כ ב; רמב"ם גולה ואבדה ג ט. [71] שו"ע או"ח שא טו, דחיישינן דילמא משתלף מרגלו ואתי לאתויי ד"א – כ"כ במ"ב שם סקנ"ו.

אהלות. [69] מסקנות וועדה ציבורית לבחינת נהלים ותיקוני חקיקה לחוק האנטומיה והפתולוגיה (וועדת שטינברג), 2003. [70] ב"ק

עיקר תפקיד האוזן, ורוב המקורות בתנ"ך הם במשמעות זו.

המלאכותי שהתקינו לו, מכיוון שהוא דרך שימוש⁷².

אוזן במקרא כשם עצם מתייחס בעיקר לאיבר השמיעה³, אך גם כמקום שמניחים בו נזמים⁴ ועגילים⁵. בתקופת חז"ל היו הבנות מנקבות את אוזניהן, ומניחות חוטים או קיסמים בחורי האזנים שלא ייסתמו עד שיגדלו, ואז שמות בהם נזמים⁶; אומנים מסויימים היו מניחים על אוזניהם סימני היכר למלאכתם כשהיו יוצאים לרשות הרבים⁷.

אדם שהוא מחוסר עין, מותר לו לצאת בעין זכוכית, משום שקבועה במושב העין, ואין לחוש שמא יוציאה ממקומה⁷³.

איבר מלאכותי לעניין חציצה בטבילה – ראה ערך חציצה בטבילה.

איברים להשתלה – ראה ערך השתלת איברים.

באופן מושאל, ובתוספת פעלים ושמות אחרים, משמש המושג אוזן בכמה מובנים:

אוטונומיה – ראה ערך תורת המוסר

כביטוי להקשבה – להטות אוזן⁸; כביטוי לאי-הקשבה – לאטום אוזן⁹, להעלים אוזן¹⁰, להכביד אוזן¹¹, או אוזן ערלה¹²; כביטוי למילוי בקשה – להטות אוזן¹³; וכביטוי לגילוי סוד – לגלות אוזן¹⁴.

אותנזיה – ראה ערך נוטה למות

אֶזֶן

א. הגדרת המושג

בחז"ל מצינו שהתייחסו לאוזן כאיבר השמע, ומכאן שימושים מושאלים אחדים: להרכיב אוזן¹⁵, וכן הביטוי "עשה אוזן כאפרכסת"¹⁶, במשמעות של הקשבה; לשבר את האוזן¹⁷, במובן של הסברה. חז"ל אף השאלו את מושג האוזן לעצם

השורש 'אזן' במקרא משמש בשני מובנים: האחד – לאזן, לשקול, להביא לידי שיווי-משקל¹, ואולי מכאן רמז שהיה ידוע על תפקיד האוזן הפנימית כאיבר שווי משקל, ומכאן גם שם העצם מאזנים; והשני – לשמוע ולהאזין², וזאת על שם

[6] שבת נו א, ושם סה א וברש"י שם ד"ה הבנות. [7] שבת יא ב. [8] משלי ה יג; תהלים יז ו. [9] ישעיה לג טו. [10] איכה ג נו. [11] ישעיה ו י; שם נט א. [12] ירמיה ו י. [13] תהלים קטז ב. [14] שמו"א ט טו; שם כ ב; דבהי"א יז כה. [15] מכילתא, בא ג א. [16] חגיגה ג ב. [17] ילקוט שמעוני,

[72] שמירת שבת כהלכתה פי"ח ס"ו. [73] שו"ת מהרש"ם ח"ב סי' ה. [1] קהלת יב ט. [2] שמות טו כו; תהלים קלה יז. וראה בספרי דברים לב א, שהאזנה היא לדבר קרוב, ושמיעה היא לדבר רחוק, עיי"ש. [3] דברים כט ג; יחזקאל יב ב. [4] בראשית לה ד; שמות לב ב. [5] יחזקאל טז יב.